

11 ZÁVĚR

Vzhledem k tomu, že jsme celou řadu dílčích závěrů vyslovovali postupně v jednotlivých kapitolách a několika shrnujícími tezemi jsme zakončili i předchozí kapitolu, můžeme si nyní dovolit již jen nezbytná závěrečná hodnocení.

V předložené knize jsme se pokusili využít biografického přístupu, abychom na příkladu tří českých kněží ukázali bohatství i pluralitu světa katolických duchovních od konce 19. století a zejména v 1. polovině 20. století, přičemž jsme nakročili i za 2. polovinu téhož století. Zajímaly nás ovšem nejen konkrétní biografie, dílčí zkušenosti a příběhy, nýbrž i obecnější téma proměny kněžské identity v kontextu moderního vývoje české společnosti. Opakovaně jsme nechávali jednotlivé příběhy prostupovat obecnými kontexty a stejně tak jsme nahlíželi události „velkých dějin“ očima konkrétních aktérů. Díky takto nastavenému přístupu jsme se mohli podrobně zabývat celou řadou klíčových jevů a problémů. Především se nám podařilo ukázat, jak některé kněžské ideály zastarávaly, jakým způsobem byly případně modifikovány a jak se rodily modely a ideály nové. Na základě toho můžeme uzavřít, že všichni tři kněží si nakonec své místo v proměňující se realitě moderní české společnosti našli, byť se nedá říci, že by byli stejně úspěšní.

Emanuel Masák stále toužil po revitalizaci elánu kněží, kteří působili mezi lidmi jako buditelé, i kněží, kteří se nadchli pro ideály Katolické moderny. V průběhu svého kněžského života se vyrovnával s tím, že společnost i církev se natolik změnily, že jeho ideál kněze, který by byl skrze liturgii v národním jazyce i skrze schopnost vycházet vstříc mentalitě moderního člověka tmelem celé společnosti, již nebyl realizovatelný. Tuto skutečnost prožíval s jistým zklamáním. Zatrpklý ale v žádném případě nezůstal, jak to dosvědčují jeho deníkové zápisky i pamětníci. Jeho příklad je cenným dokladem osobně zažívané konfrontace konkrétního kněžského ideálu a procesu modernizace společnosti, jehož následkem došlo k takové míře sociální

stratifikace, že popsaná vize kněžství zůstala spíše zbožným přáním. I toto přání ovšem stále dovedlo motivovat celou řadu kněží i věřících k tvůrčí práci. Trvalé zůstane nejen Masákovo dílo v rámci péče o kněžskou stavovskou paměť, ale třeba i vize národní liturgie, která se později vlastně naplnila, a to za nových okolností souvisejících s II. vatikánským koncillem.

Jako na první pohled úspěšnější se jeví Střížova reakce radikálního odmítnutí moderny, která zároveň svědčí o připravenosti konkrétního aktéra akceptovat katolickou víru jedině v parametrech osobního zápasu o novou náboženskou identitu, když ta stávající, tradiční, zděděná pod tlakem společenské změny neobstála. Ukázali jsme ale, že i taková reakce do značné míry představovala přístup veskrze moderní. Ve své době sice zaznamenal jisté úspěchy, jeho přenositelnost a inspirační potenciál pro nastupující generace, či dokonce vzhledem k současnosti ovšem vyznívá problematicky. Na druhou stranu ve 2. polovině 20. století mohl přijít vhod provokativní příklad kněží a laiků, kteří byli připraveni realizovat svoje ideály nezávisle na potlesku médií, na aktuální módě a mainstreamovém uvažování. Vždyť církvi po roce 1948 ani nezbylo nic jiného, než začít vytvářet paralelní světy či ostrůvky svobody, v nichž se dalo volněji dýchat. Ostatně se v tomto případě jedná o zkušenost, z níž lze těžit v mnoha ohledech trvale.

Pravděpodobně nejvíce novátorsky kněžské povolání uchopil Dominik Pecka. Sice se k mnoha aspektům moderny i modernistického hnutí v církvi rovněž vymezil konzervativně, jeho ideál kněze jako průvodce mladých propagujícího metody mládežnického a liturgického hnutí je však projevem připravenosti inspirovat se nejnovějšími pastoračními přístupy, které tehdy byly dostupné. Jak Masák, tak Stříž mnohem výrazněji využívali starší kněžské ideály a prvky zbožnosti, jež se pokoušeli různým způsobem aktualizovat, případně radikalizovat. Pecka v tomto kontextu představuje v mnoha ohledech spíše nový kněžský typ nejvíce určený společenskou realitou meziválečného období. Je to dáno i tím, že do semináře sice vstupoval s doložitelnou touhou pracovat s mládeží, konkrétní ideál kněžství, který přijal za svůj, se mu ale podařilo zformulovat až v průběhu pastorační praxe. Proto byl model kněžství, který následně propagoval, tolik determinován prvorepublikovými a meziválečnými realitami. Naopak Masák si své kněžské ideály zformuloval do značné míry již při opouštění semináře. A Stříž měl v tomto ohledu jasno už před započatím přípravy ke kněžství, a tedy před společenskými a politickými proměnami, které přinesl rok 1918. Kněžství Dominika Pecky je zároveň třeba chápat jako reakci na rozsah i hloubku sociálního rozvrstvení společnosti a s tím související náročnost pastorace. Dominik Pecka totiž nejvýrazněji pochopil význam a výhody specializované pastorace.

Všechny tři kněze ovšem spojovala touha po obnově kněžského povolání i po obnově církve. Všichni tři v této souvislosti zdůrazňovali hodnotu liturgického života církve a také význam vzdělávání. Všichni tři své pastorační programy do značné míry nechávali propustovat i konkrétními obrazy (vzory) kněžství, které přejímali,

přetvářeli či vytvářeli nově a předávali dál. K tomu je třeba doplnit, že jsme vybrali takové osobnosti, které svým působením dovedly překračovat pastorační dosah standardně vykonávaného duchovního úřadu (kaplan, katecheta, spirituál semináře atd.), a měly tak ambici ovlivňovat své okolí, vytvářet či případně zachovávat širěji působící trendy (obrazy, vzory, modely). Zároveň u nich byla identifikace s konkrétním kněžským ideálem, vzorem či obrazem zvláště patrná, byť měla vždy jiný vývoj, míru i podobu a doplňovaly ji i jiné obsahové vzorce kněžské imaginace dané seminární výchovou i různými pastoračními rolemi. Učinili jsme tak z toho důvodu, abychom byli schopni dešifrovat vliv těchto kněžských obrazů v pastorační praxi i v životě jednotlivce. K tomu je proto třeba doplnit upozornění, že v běžném životě proces identifikace s kněžskými vzory většinou nebýval tak přímočarý. Například řadový duchovní (bez ambice, schopnosti či možnosti překračovat vymezený pastorační prostor nad rámec běžných stavovských povinností) v 1. polovině 20. století v prostředí farní pastorační na venkově či ve městě vstupoval do celé řady rolí, které se mohly i častěji měnit. Proto musel obsáhnout více pastoračních přístupů. Z tohoto důvodu se u něj mohly střídat, doplňovat a prolínat i různé imaginativní vzorce, a to zcela nenásilně a přirozeně. Když se potřeboval více věnovat mládeži, mohl si za svůj vzor vzít ideály a metody, které ztělesňoval Dominik Pecka. Pro účely spolkového života a utváření lokální kultury se mohl více identifikovat se sušilovskými kněžími a modernistickou uměleckou obrodou, již nadále v kléru zpřítomňoval příklad Masáka a dalších. Když kněz navštívil někdo s žádostí o exorcismus,¹ hodily se pro uchopení takové situace nejen oficiální církevní instrukce, ale i příklad Strážův a s tím související odkazy k zápasu s „mocnostmi temnot“ či třeba Bernanosův román *Pod sluncem Satanovým*.

Podobnou variabilitu a jistou míru relativizace lze sledovat i v praktickém uplatnění oficiálních formačních vzorců asketicko-spirituální výchovy, s níž byli kněží konfrontováni jako bohoslovci v seminářích. Pod tlak reality kněžského života ve 20. století se dostával především seminární důraz na samotu a vydělenost kněze. Ještě v 1. polovině 20. století patřil ke stále užívaným formačním vzorcům. Zároveň jej ale do značné míry relativizovaly parametry dobové kněžské každodennosti, kdy se kněz stával součástí farní domácnosti, zapojoval se do života spolků a své farníky bezprostředně potkával i při všedních pracovních úkonech, jež souvisely s péčí o farní hospodářství. Naopak ve 2. polovině 20. století došlo následkem komunistické totality ke zničení tradičního života kněží, kteří se i díky umělému poklesu početního stavu začali na svých farách ocitát skutečně sami. Paradoxem je, že v té době klíčovou součástí kněžské spirituality již na prvním místě neměla

1 Něco podobného v Zábřdovicích potkalo například faráře Františka Hudce. ABB, Biskupská konsistoř Brno, farnost Zábřdovice, inv. č. 11447, sg. Z 16, ev. j. 2499. Dopis zábřdovického faráře Františka Hudce Nejdůstojnější biskupské konsistoři v Brně s žádostí o obřad exorcismu, dopis zaslaný dne 9. května 1932, f. 826.

být existenciální samota, vydělenost a posvátný odstup, ale díky koncilním změnám spíše snaha reintegrovat kněze do středu komunity věřících.

A pozvolna se proměňoval i samotný vztah kněží a věřících, na což jsme opakovaně upozorňovali v průběhu celého našeho vyprávění. Nejbezprostředněji to bylo patrné na vztahu, který k mladým angažovaným laikům zaujali kněží v prostředí mládežnických hnutí. Jejich autorita totiž mnohem více stála na osobním charisma-tu než na biskupském jmenování. Osobní charisma vposledku rozhodovalo, nakolik mladí věřící přijmou daného kněze za svého vůdce, jako jsme to viděli třeba na příkladu Dominika Pecky. Vztah kněze a laika se v tomto případě stával mnohem více partnerský.

K některým posunům ale docházelo i v tradičních prostředích. I zde byla kritika kněze možná. Výše jsme ukázali, že mohla být argumentována různými způsoby. Obvyklá a nikterak nová byla argumentace tradicí a zvykem, jež se odkazovala k tomu, na co byli věřící uvyklí takřikajíc od nepaměti. Vedle toho se ale v 1. polovině 20. století začala vyskytovat i argumentace pramenící z nového sebevědomí, jež laici nabyli v kontextu dobových kulturních bojů, a také díky vědomí existence stabilní spolkové struktury, která přes všechna omezení přispívala k větší samostatnosti, jež nakonec přispěla i k výraznějšímu zapojení laiků v pastorační práci. V souvislosti s případem Anny Bohuslavy Tomanové jsme si ovšem všimli ještě i další možné argumentace kritiky nepatřičného chování kléru, jež pro změnu odkazovala k důstojnosti a velikosti kněžského povolání, a to v kontextu ultramontánní zbožnosti. Všechny tyto tři formy kritiky kněží ovšem byly míněny pozitivně ve snaze posílit úspěšnost kněžské i laické evangelizace. Naopak na okraji církevního života se už ocitaly takové formy kritiky kněží, jež jsme na lokální úrovni zaznamenali kupříkladu v prostředí liberalizujících se sedláků, kteří měli blízko k agrární straně. Kněze kritizovali v tom případě, že nesprávně, příliš stranicky (a to i v politickém smyslu) či případně nedostatečně vlastenecky a národně naplňoval roli reprezentanta řádu, morálky a svátečního času a roli zprostředkovatele přechodových rituálů. Další záležitosti se jim jevily jako nedůležité. Všechny ostatní formy kritiky (liberálně-pokrokařské, volnomyšlenkářské, socialistické a komunistické), které se soustředily kolem negativního obrazu nenárodních, chamtivých a pokryteckých kněží, už byly (až na některé výjimky) motivovány nikoli zájmem o náboženství, víru a církev, nýbrž antiklerikálním znechucením, odporem, nenávistí a lhotejností.

Na úplný závěr doplníme ještě dvě poslední poznámky. Výše jsme se pokusili charakterizovat tři konkrétní lidské příběhy. Zároveň jsme tak představili nejen tři konkrétní možnosti uchopení kněžského povolání, ale i tři různé náhledy na život v církvi a na možnosti evangelizace v české společnosti převážně v 1. polovině 20. století. Tyto tři perspektivy se do značné míry doplňovaly, někdy si konkurovaly nebo si částečně protřečily, jindy se prolínaly nebo se i kontrolovaly. Vzájemně se potřebovaly, aby se mohly plně rozvinout. Tato pluralita se ale nakonec ukázala jako neudržitelná. Jestliže se pro Strážovu a Peckovu perspektivu dovedlo najít v církvi

dostatek místa, přístup Masákův a jemu blízkých kněží musel být upozaděn. Takový vývoj ale pravděpodobně nebyl jediný možný a nevyhnutelný. Proto zůstává otázkou, zda opravdu nebylo možné v nějaké podobě ideály umírněně modernistických kněží nechat působit a třeba výrazněji vyjít vstříc volání po národní liturgii, a nechat tak všechny popsané perspektivy v rámci katolického principu jednoty v mnohosti žít vedle sebe. Plody pastorační práce vyrostlé na různých církevních perspektivách by možná samy a zřetelněji ukázaly, co je mrtvé a do čeho má naopak smysl vložit nejvíce energie.

Nechme ale ahistorického přemítání a zakončeme naše úvahy nad proměnami kněžské identity poukazem na význam kultury v životě jednotlivce a společnosti. Touto knihou jsme se pokusili mimo jiné poukázat i na to, že na kultuře a jejím obsahu skutečně záleží, ať už je tento obsah utvářen různorodými imaginativními vzorci, tradicemi, výchovou, knihami, kázáními, sny, zjeveními, proroctvími, různými ideály nebo programovými vizemi. Všechny tyto jevy čerpají z kultury, přičemž vždy velmi záleží na jejich obsahu a koneckonců i na struktuře dané kultury. To ovšem neplatí jen pro kněžské identity, ale i obecně pro náboženskou imaginaci a náboženskou identitu jako takovou. Klíčové je také, jakou roli hrají tyto podmanivé obrazy v životě jednotlivce, do jaké míry a v jakém smyslu mohou být hybatelem života jednotlivce. Některé kulturní obsahy totiž mohou motivovat k pozitivní tvůrčí práci, jiné naopak k destruktivním rozhodnutím. Popsali jsme tři příklady kněží, kteří se sytili takovou kulturou a takovými ideály, které je motivovaly k jednoznačně pozitivní činnosti. Ideál kněžství, pro který se rozhodli, nezpochybnitelně působil v jejich životě, a představoval tak reálný zdroj životní i tvůrčí motivace, zdroj natolik hmatatelný a potřebný, že byli připraveni se ho nevzdat i za cenu existenčních rizik.